

Т. Г. ШЕВЧЕНКО – ТРАНСЛЯТОР УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В РОСІЇ

У статті досліджено роль Шевченка як транслятора української культури в Росії. Доведено, що завдяки його творам росіяни пізнавали Україну, її історію, знайомилися з українською мовою.

Ключові слова: *народ, нація, кріпак, геній, «кобзар».*

В статье исследована роль Шевченко как транслятора украинской культуры в России. Доказано, что благодаря его произведениям россияне познавали Украину, ее историю, знакомилась с украинским языком.

Ключевые слова: *народ, нация, крепостной, гений, «кобзарь».*

This article studies Shevchenko's role in spreading the Ukrainian culture in Russia. It is proved, that due to his works Russians get to know Ukraine, its history and Ukrainian language.

Key words: *people, nation, serf, genius, «kobza-player».*

Постановка проблеми. Важко переоцінити роль України у взаємозв'язку культур, їх взаємопроникненні та взаємозбагаченні, а також її роль у розвитку російської культури в духовній сфері соціуму. Відомо, що Росія протягом тривалого часу цікавилася українською культурою. Україна для Росії була предметом зацікавлення, уваги, інколи захоплення, що сприяло розвитку духовно-просвітницьких тенденцій у Росії, уславленню та розбудові російської нації, формуванню російської ідентичності, піднімало престиж російської культури та збагачувало її надбаннями української культури. Прикладом запозичення з української культури можна вважати зарахування деяких українських письменників – В. Г. Короленка, М. В. Гоголя, М. І. Костомарова – до «російських». Чимало інших наукових та культурних діячів у різні часи перебували в лоні російської культури і були визнані нею. Це Феофан Прокопович, Памфіл Юркевич, Орест Сомов, Іван Сошенко, Ілля Рєпін, Микола Самокиш, Володимир Даль, Віталій Коротич, Валентин Катаєв, Ілля Файнзільберг та Євген Катаєв, відомі під псевдонімом Ільфа і Петрова, – і цю низку імен можна продовжувати безкінечно. І хоча в наш час склалася принципово нова система у взаємодії української та російської культур, огляд цих відносин в історичній ретроспективі є **актуальним**.

Аналіз наукових джерел і публікацій свідчить про широке коло наукових студій стосовно вивчення літературної і мистецької творчості Тараса Шевченка, але визначення його ролі в здійсненні впливу на російську культуру залишилося поза увагою фахівців, у той час як його твори давали росіянам можливість пізнавати Україну, її героїчну і часто трагічну історію, проникатися інтересами українського народу. Тому метою статті є визначення ролі Шевченка в трансляції українських тем у російську культуру.

Т. Шевченко (1814–1861) став видатним явищем не тільки української культури,

але у європейської, світової і, звичайно, російської. Про нього А. В. Луначарський писав: «Будь-якій країні, будь-якій нації немає слави більшої, як створити щось для всього людства. Завдяки Шевченкові скарби української душі, немов повноводна ріка, влилися в загальний потік людської культури, що пливе хвилями назустріч майбутньому» [1, с. 3].

У 1831 році Т. Шевченко потрапив до Петербурга, де зустрівся з українським художником І. Сошенком, який познайомив його з видатними діячами російської і української культури: В. Жуковським, К. Брюлловим, В. Венеціановим, М. Вієльгорським, В. Григоровичем, Є. Гребінкою. Слід зазначити, що в той час Петербург став центром українського культурного руху і, за словами М. Гоголя, за кількістю українців, що там проживали, замінював їм батьківщину. Вони вжили всіх заходів, щоб викупити талановитого кріпака на волю та дати йому можливість продовжувати художню освіту. У Петербурзі Т. Шевченко познайомився і зблизився з членами підпільного гуртка, на чолі якого стояв М. Буташевич-Петрашевський. На своїх засіданнях петрашевці читали твори Т. Шевченка і високо поцінювали їх революційний пафос, використовували у своїй пропаганді, скерованій на повалення самодержавного ладу. Т. Шевченко був знайомий і дружив з російськими революціонерами-демократами, бував удома у М. Чернишевського, ділився з ним думками і намірами. М. Добролюбов піклувався про переклад творів Т. Шевченка російською мовою. Т. Шевченко був також знайомий з поетом М. Михайловим, із М. Салтиковим-Щедріним, М. Некрасовим, О. Жемчужниковим, В. Майковим, Б. Анненковим, видатним хірургом М. Пироговим, і всі цінували його. Із російськими письменниками Л. Толстим, О. Островським, І. Гончаровим, І. Тургенєвим, М. Некрасовим, М. Чернишевським він брав участь у літніх читаннях в Пасажі, де користувався великим успіхом, і його появу завжди зустрічали бурхливими оваціями [2, с. 16].

У 1858 році Т. Шевченко одержав дозвіл повернутися до Петербурга. Він їде через Москву і там зустрічається з С. Аксаковим, знайомиться з декабристом С. Волконським, що повернувся з Сибіру. У Петербурзі його радо зустрічають і літератори, і художники. Т. Шевченко знову займається творчістю, стає близько до «Современника», де об'єднуються кращі представники російської революційної демократії: М. Чернишевський, М. Добролюбов, М. Некрасов, М. Салтиков-Щедрін, В. Курчкін. Це говорить про те, що Т. Шевченко не був «забавою освічених росіян», а російські інтелігенти як Москви, так і Петербурга вбачали в ньому видатного поета і революціонера, що боровся за волю народу. Вони цінували його як талановитого художника і поета, як громадянина, знайомилися з його творами, через які пізнавали Україну, її історію, вболівали за її долю, переймалися симпатіями та інтересами народу, знайомилися з його мовою. І їм було зрозуміло, що ніхто не має права відмовити малоросійському народові, як і всякому іншому, у праві і здатності говорити своєю мовою про предмети своїх потреб, прагнень і спогадів, ніхто не відмовиться визнати народну поезію Малоросії. І це є підтвердженням впливу Т. Шевченка на письменників Росії, на російську суспільну думку і свідомість. М. Чернишевський писав: «Маючи такого поета, як Шевченко, малоруська література

також не потребує нічийої прихильності» [3, с. 29]. М. Добролюбов сказав, що Т. Шевченко «поет цілком народний, такий, якого ми не можемо вказати у себе. Навіть Кольцова не можна порівняти з ним, тому що складом своїх думок і навіть своїми прагненнями іноді віддаляється від народу» [3, с. 33].

Писати твори українською, мужицькою мовою стало справою всього життя Т. Шевченка. «У народно-поетичній творчості він бачив вищий прояв духовної діяльності „простих людей”» [1, с. 137]. Якщо його попередники були здебільшого панського походження, то він був кріпаком, що вийшов із самого споду соціальної піраміди і знав народне життя не з гори, а з самого низу.

Т. Шевченко став першим і найбільш популярним серед українських поетів, великою надією всіх прихильників рідного слова, визнаним. На нього дивились, за словами П. Куліша, як на свого національного пророка. Після закінчення академії в 1845 році поет приїхав до Києва, який на короткий час став центром українського життя. Тут у співпраці з М. Костомаровим та П. Кулішем постають перші свідомі зародки громадсько-політичної програми українства, яка своєю глибиною й широтою опередила де в чому ідеї навіть пізніших часів і наклала свій відбиток на все наступне українське письменство. Цей «новий напрям українського громадського життя виявився в організації у 1846 році Кирило-Мефодіївського братства, а в письменстві найкращим його зачинателем став Шевченко» [4, с. 360]. Ініціатором цього товариства, як відомо, був М. Костомаров. Метою братства було розповсюдження між слов'янами ідеї єднання й федерації на основі непорушної волі та автономності кожного народу загальнослов'янської федеративної спілки: великоросів, українців, поляків, чехів, словаків, лужичан, хорутан, ілліро-сербів та болгар. Кожен народ мав вести свої справи самостійно, мав свою мову і свою літературу. Братство висувало загальну рівність й однакове для всіх громадян право, волю особи й віри, скасування всяких станових привілеїв, «викорінення рабства і будь-якого приниження нижчих класів», загальну народну освіту тощо. Кирило-Мефодіївське братство почало розробляти свої власні ідеї, у центрі яких були проблеми їхньої національної долі. Братчики закликали великоросів та поляків забути ворожнечу й ненависть і збудувати спілку слов'янську на основі рівності, братерства й любові. Незважаючи на нетривале існування братства, його ідеї не пропали марно, а увійшли в письменство, і Т. Шевченко був першим і найсильнішим поетом нового напрямку, виразником свідомого демократизму й політичного радикалізму.

Т. Шевченко був перший, хто підніс народ до рівня нації, членами якої у XVIII столітті вважалася лише шляхта, духовенство й аристократія. Його твори з однаковим ентузіазмом читали всі три групи, долаючи таким чином прірву, яка їх розділяла на окремі стани, і витворюючи «досі незнану духовну спільноту» [5, с. 62].

У своїй творчості Т. Шевченко пройшов шлях, що від перших неясних романтичних симпатій до народності привів його до активної любові до свого народу, що переклав відповідальність за лихо з поодиноких людей на соціальну систему та державні установи. Як письменник, як діяч слова, великі надії щодо оновлення життя на землі митець покладав на слово. Його слово стало на сторожі інтересів рідного народу, Т. Шевченко поставив його «в начало» усього живущого, як символ

свідомості, ознаку правди й справедливості, воно є основою всіх людських стосунків. Правда і слово у митця стоять поруч, єднаються неподільно, як у тому благанні: «Щоб наша правда не вмирала, Щоб наше слово не пропало» (Марку Вовчку).

Вага Шевченкового генія для України в тому, що його поезія стала найкращим виразом національної самосвідомості. Поезія Кобзаря належить до тієї категорії творів, які не старіють, бо вони зворушують людську душу, хоч би за яких часів вона жила. Т. Шевченко заслужив те місце, яке визначила йому не тільки своя, українська, а й російська критика в особах О. Скабичевського, який назвав його «гігантом южноруської поезії», А. Григор'єва, який назвав його «останнім Кобзарем и першим великим поетом нової великої літератури слов'янського світу», академіка Ф. Корша, який назвав Шевченка «божеством, яке живе на своєму особливому сонці» [4, с. 379]. Переклади його творів є не тільки всіма слов'янськими мовами, а й багатьма іншими європейськими, і вони всюди справляють велике враження своєю оригінальною красою. В Україні ім'я Т. Шевченка є не тільки ім'ям геніального письменника, а й запорукою того, що не може без сліду зникнути народ, який таку силу й талант в собі виростив; це національний наш стяг, на якому написано найкращий заповіт «живим і мертвим і ненародженим землякам», як сказав сам поет.

Діяльність Т. Шевченка ввела українське письменство до гурту російської і світових літератур, поставила його на новий шлях, давши свіжі мотиви й нові форми поезії. Ставши в центрі нашого літературного розвитку, він був і досі лишається центральною постаттю в українському письменстві XIX столітті. Центральною постаттю він залишиться назавжди і з погляду громадського, як показник того перелому, що настав у стосунках до українського руху в громадських та урядових сферах. З нього починається нова сторінка в громадських стосунках до українства.

Творчість Т. Шевченка показала, що, маючи такі таланти, українське письменство повинне йти своїм власним шляхом, розвиватися з себе і для себе і в процесі розвитку віддаляти частину літературних сил від російського письменства, що звиклося з думкою про свою універсальну в усій Росії вагу. Українців звинувачували, що вони знесилюють одне спільне письменство, заводячи без потреби своє, радили занехаяти «мертву» мову. Поява «Кобзаря» була зустрінуто російськими критиками «одностайним знуцанням над малоруською мовою й народністю», серед яких був і В. Белінський зі своєю фразою: «гарна література, що тільки й дихає, що простацтвом селянської мови й дубоватістю селянського розуму!» [4, с. 381], у якій полягало резюме тодішніх поглядів на «мужицьке письменство». Ставлення В. Белінського до Т. Шевченка є прикладом нетерпимості до нього. І духом, і формою, і самою мовою поезія Т. Шевченка була занадто для свого часу радикальною, і справедливо могло оцінити її тільки дальше покоління росіян, літературу яких «заполонив мужик» – І. Тургенєв, Д. Григорович, М. Чернишевський, О. Герцен, М. Добролюбов. Отже, на особі Шевченка в 40-х роках XIX століття вперше гостро позначилося непорозуміння між українцями й росіянами, заговорили представники двох націй. До прихильників Т. Шевченка долучилися ще й М. Бакунін, А. Щапов та особливо Пипін, вони виявили свою приязнь і до українського письменства. А після повернення з заслання до Петербурга Т. Шевченка знову з

любов'ю й пошаною приймають до літературних гуртків столиці, що свідчить про повагу до поета та приязнь до українського письменства в цілому.

Історія цензурних заходів до українського письменства XIX століття починається з 1863 року, з Валуєвського циркуляру, що наклав табу на українську мову й літературу: їх «не було, немає й бути не може». Далі заборона на всю тодішню й раніше надруковану українську літературу: «Кобзар» Т. Шевченка, «Україну», «Повість об украинском народе» і «Михайла Чарнишенка» П. Куліша – і навіть заборона всім їм писати українською мовою. Царський уряд наказував цензорам, щоб вони якнайпильніше придивлялися до таких книжок, у яких говориться про українську мову та національність. У зв'язку з цим було створено пильний нагляд за всіма людьми, що так чи інакше виявляли українські симпатії.

Розгром Кирило-Мефодіївського братства в 1847 році став катастрофою, що мала дуже важкі наслідки для українського письменства. Кращі, молоді, великонадійні та енергійні сили були вирвані із середовища активних діячів, їхня праця була примусово припинена. Жили лише надії на кращі часи для української мови, для яких Т. Шевченко на засланні таємно писав нові твори, М. Костомаров у Саратові працював над історією рідного краю й виношував ті федеративні ідеї, що назрівали у програмі Кирило-Мефодіївського братства, а П. Куліш у Тулі готував свої етнографічні й літературні праці, щоб після «порожньої діри» 50-х років з новими силами розпочати в 60-х роках новий, Петербурзький етап українського письменства. Отже, значення діяльності української інтелігенції, а особливо Т. Шевченка, надзвичайно велике: введення українського матеріалу в російську літературу робило її більш чутливою до іншої мови і типу свідомості, знайомило з сусідньою слов'янською культурою – українською, яка не тільки нічим не поступалася російській, а, навпаки, часто виконувала роль взірця для наслідування й запозичення.

Мистецькі твори Т. Шевченка також сприяли трансляції української історії й культури в Росії, оскільки він навчався в Петербурзькій академії мистецтв і його вчителем був російський художник К. Брюллов. Відомо, що Шевченко першим репрезентував тему козацтва, яка була не байдужа ні історикам, ні письменникам, ні художникам. У 1844 році він створив у графічному мистецтві «Живописну Україну», яка складалася з шести офортів і в якій Т. Шевченко повернув художників до народної теми, відкривши нову сторінку в історії українського й російського критичного реалізму. За цю роботу він отримав звання академіка графіки Петербурзької академії мистецтв, у той час як К. Брюллов академіком не був. Під впливом Т. Шевченка, а пізніше й художників-передвижників до народної теми і теми козацтва стали звертатися інші митці. Відійшовши від академізму та використовуючи метод критичного реалізму, вони звернулися до правдивого зображення життя й історії народу.

Висновки. Таким чином, Т. Шевченко відіграв визначну роль у розповсюдженні української культури в Росії у XIX столітті. Його літературна і мистецька творчість, яку високо цінували російські інтелігенти Москви і Петербурга, стала підтвердженням трансляції української історії та культури в Росії і сприяла формуванню думки про те, що ніхто не має права відмовити малоросійському

народові в праві говорити і писати своєю мовою про свій народ і для свого народу.

Література:

1. Шевченко и мировая культура. К 150-летию со дня рождения. 1814–1964 : сб. статей. – М. : Наука, 1964. – 274 с.
2. Шевченко Тарас. Життя і творчість у портретах, ілюстраціях, документах. – К. : Радянська школа, 1964. – 503 с.
3. Шевченко Т. Г. в критиці : зб. статей і висловлювань визначних громад. діячів, критиків та письменників про Т. Г. Шевченка. – К. : Держ. вид-во худ. л-ри, 1953. – 231 с.
4. *Єфремов С. О.* Історія українського письменства / С. О. Єфремов. – К. : Феміна, 1995. – 688 с.
5. *Рябчук М.* Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення / М. Рябчук. – К. : Критика, 2000. – 303 с.